

Tablica 2. Zadnja godina posudbe prema broju naslova

Zadnja godina posudbe	Broj naslova	Postotak
1961.	2	2,9
1963.	2	2,9
1970.	1	1,4
1971.	4	5,7
1972.	1	1,4
1973.	1	1,4
1977.	2	2,9
1979.	3	4,3
1980.	1	1,4
1981.	2	2,9
1982.	2	2,9
1983.	1	1,4
1985.	1	1,4
1986.	2	2,9
1987.	2	2,9
1988.	6	8,6
1989.	6	8,6
1990.	2	2,9
1991.	3	4,3
1992.	2	2,9
1994.	2	2,9
N*	19	27,1
0*	3	4,3
Ukupno	70	100%

*N = broj naslova koji nikad nisu bili posuđivani, nema upisane godine posudbe

*0 = broj naslova za koje nije pronađen nijedan sačuvani primjerak

nije potpuno odstranjena iz fonda jer se sačuvao barem jedan (za 54,3 posto naslova) ili dva (za 22,9 posto naslova) primjerka.

Također se može zaključiti (iz podataka iz tablice 2.) da je broj naslova otpisanih knjiga koji su se prestali posuđivati, nešto povećan 1988. i 1989. godine.

Ovaj članak bih završila Escarpitovim riječima: "Bit knjige je u njezinu rasprostiranju, korištenju, u velikom kulturnom kvotoku informacija bez kojih se čovjek bespomoćno primitivizira i provincijalizira."

ZAKONI O TISKU U HRVATSKOJ OD 1945. DO DANAS*

PUBLISHING LEGISLATION IN CROATIA FROM 1945 TO PRESENT

Ivana Hebrang Grgić

studentica poslijediplomskog studija informacijskih znanosti,
smjer bibliotekarstvo Filozofskog fakulteta u Zagrebu

E-mail: ivana.grgic@email.hinet.hr

UDK/UDC 098.1

070.13

342.732

Stručni rad/Professional paper

Primljeno/Received: 1. 12. 1999.

Sažetak

Nakon 1945. godine u Jugoslaviji cenzura službeno ne postoji. Ipak, ona se ne službeno provodila gotovo pola stoljeća. Sloboda tiska ograničavana je brojnim zakonima i zakonskim aktima koji su se često mijenjali ovisno o političkoj situaciji. Prije no što se neka tiskovina našla u prodaji, morala je proći strogu preventivnu cenzuru. Primjerak svega što je tiskano, morao je biti dostavljen javnom tužiocu prije raspačavanja. Javni je tužilac tiskovinu mogao odmah privremeno zabraniti do odluke suda. Određeni broj primjeraka morao se dostavljati u nacionalnu knjižnicu, također prije raspačavanja. Izdavačka poduzeća morala su objavljivati godišnje planove i izvještaje. Publikacije tiskane u inozemstvu mogle su se raspačavati u domovini samo uz posebnu dozvolu. Tiskanje dječje i omladinske literature bilo je također moguće samo uz prethodno odobrenje. Financirano je tiskanje "društveno vrijednih publikacija", a postojale su i porezne olakšice pri kupnji istih. U razdoblju od 1945. do 1990. godine velik je broj knjiga zabranjivan, a autori proganjani. Nacionalna i sveučilišna knjižnica posjeduje primjerke zabranjivanih knjiga tiskanih u zemlji zbog postojanja zakonske obveze slanja obveznoga primjerka. Problem je bio nabava zabranjenih knjiga tiskanih u inozemstvu, ali osoblje je uspijevalo nabaviti i neke od takvih knjiga. Godine 1990. Hrvatska postaje samostalna država, preventivna cenzura više ne postoji, a tiskanje je slobodno.

Ključne riječi: zakoni o tisku, cenzura, zabranjene knjige

* Prerađeni diplomski rad *Zakoni o tisku u Hrvatskoj od 1945.-1990.* Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za informacijske znanosti, 1997.

Summary

There was no official censorship in Yugoslavia after 1945. Unofficially, however, it existed for almost half a century. The freedom of press was limited by numerous laws and regulations which were often changed and depended on the current political situation. A copy of every printed matter was delivered to the public prosecutor prior to its distribution. He was authorised to prohibit any printed document at least temporarily until the court's decision. A number of copies of documents had to be legally deposited in the National and University Library prior to their distribution. Publishing houses had to produce and publish their annual plans and reports. Publications printed abroad could have been distributed in the country only if special permission was obtained. Printing of children and adolescent literature had to be approved. Publishing of "publications valuable for the community" was supported by state subventions and fiscal deductions. In the period from 1945 to 1990 a great number of books was prohibited and their authors persecuted. Due to the existence of legal deposit the National and University Library possesses copies of prohibited books printed in the country. Acquisition of prohibited books printed abroad was difficult, but some of these books were also acquired. In 1990 when Croatia became an independent state, free publishing was introduced and preventive censorship was abolished.

Keywords: publishing legislation, censorship, prohibited books

Uvod

Sudbina knjige tijekom povijesti prati sudbinu čovječanstva. Otkako postoji, knjiga trpi posljedice svih društvenih, političkih i vjerskih promjena. Mnoge su vlasti, i crkvene i svjetovne, razradile tijekom povijesti djelotvorne sustave za sprečavanje pisanja i čitanja "nepoželjnih" knjiga.

Iako u Jugoslaviji nakon Drugoga svjetskog rata službeno nije postojala cenzura, država ju je sustavno provodila gotovo pola stoljeća. Donošeni su mnogobrojni zakoni o tisku i izdavačkoj djelatnosti, koji su ograničavali slobodu tiska. Zakoni su se mijenjali ovisno o političkim prilikama. Knjige su zabranjivane, a njihovi autori proganjani.

Svrha je ovog razmatranja prikaz svih zakona i drugih zakonskih akata vezanih uz tisak i izdavaštvo u Hrvatskoj od 1945. godine do danas. Svi su zakoni pronađeni pregledom *Službenih listova* i *Narodnih novina* od 1945. godine do danas. U drugom dijelu bit će navedeni primjeri zabranjivanih knjiga, časopisa ili drugih tiskovina te podaci o njihovoj postojanju u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici.

*Prve poslijeratne godine (1945.–1948.)*ODLUKA O OBVEZONOM DOSTAVLJANJU ŠTAMPANIH STVARI NA PODRUČJU JUGOSLAVIJE¹

Godina 1945. velika je prekretnica u povijesti hrvatske države. Osmi svibnja prestala je postojati NDH, a država se našla u sastavu jugoslavenske federacije.

¹ Službeni list 1, 4(13. veljače 1945).

Nove revolucionarne snage su početkom 1945. godine bile sigurne u pobjedu i već 8. veljače donose *Odluku o obveznom dostavljanju štampanih stvari na području Jugoslavije*. Svaki tiskar na području Jugoslavije dužan je, poradi opskrbe knjižnica u zemlji, dostavljati po osam primjeraka od svake tiskane ili drugim grafičkim putem umnožene tiskovine, i to dva primjerka Povjereništvu prosvjete Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i po jedan primjerak pojedinim federalnim jedinicama. Na prvi pogled čini se da su nove vlasti tu odluku donijele u dobroj namjeri kako bi važne knjižnice u zemlji bile sigurne da će imati bar po jedan primjerak svega što je tiskano. Međutim, u članku 3. te odluke posebno je istaknuto da je "štampar dužan dostavljati obvezne primjerke prije raspačavanja". Jasno je da se time nastojalo dobiti dovoljno vremena za sprečavanje raspačavanja eventualnih nepodobnih i za državu štetnih knjiga.

Ta jednostavna i djelotvorna kontrola tiska u zemlji zamisao je francuskog vladara Franje I. iz 16. stoljeća. Otada su gotovo sve europske države oponašale domišljata vladara, pa je tako učinila i jugoslavenska država u nastajanju.

NAREDBA O ZABRANI USTAŠKE I FAŠISTIČKE LITERATURE²

Nova je država nastojala što prije prekinuti s prošlošću i početi graditi novu budućnost. Deseti kolovoza 1945. godine objavljena je *Naredba o zabrani ustaške i fašističke literature*. Opaženo je, kao što se u tekstu naredbe kaže, da se u knjižarama prodaju publikacije izašle u vrijeme bivše NDH. Među njima je velik broj djela ustaške i fašističke propagandne literature. Vlasti su držale da čak i u djelima svjetskih književnika koja su tada bila u prodaji, ima krivotvorenih dijelova. Zbog toga je određeno da se obustavi prodaja svih publikacija izašlih nakon 10. travnja 1941. godine, a tiskanih na hrvatskom, njemačkom ili talijanskom jeziku. Njihova će sudbina biti određena nakon što ih pregleda komisija stručnjaka. Naredba stupa na snagu odmah.

ZAKON O ŠTAMPI³

U Jugoslaviji je prvi *Zakon o štampi* objavljen 24. kolovoza 1945. godine, a u Hrvatskoj je isti tekst objavljen 20. rujna te godine.⁴ Članak 1. ovog zakona glasi: "U Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji štampa je slobodna. Nitko ne može biti spriječen u slobodnom izražavanju svojih misli putem štampe, osim u slučajevima koje ovaj Zakon predviđa." A zakon je prepun zabrana i kaznenih odredaba. Za tiskanje knjiga i umjetničkih djela nije potrebna nikakva prethodna prijava ili odobrenje. Vlastima je bilo jasno da na većem oprezu moraju biti zbog periodičkih publikacija. One su plod povijesnog trenutka, često izlaze i teže ih je kontrolirati.

² Narodne novine 1(107), 3(10. kolovoza 1945).

³ Službeni list FNRJ 1, 2(24. kolovoza 1945).

⁴ Narodne novine 1(107), 23(20. rujna 1945), 2–3.

Ako netko želi izdavati novine ili časopise, mora podnijeti prijavu mjerodavnom okružnom javnom tužiocu. U njoj moraju biti navedeni svi podaci bitni za publikaciju (naziv, ime i adresa izdavača, naziv i adresa tiskare, mjesto izdavanja i vrsta novina). Ako strani državljanin želi biti izdavač ili odgovorni urednik novina ili časopisa, mora dobiti odobrenje saveznog ministra unutrašnjih poslova. Izdavači, urednici i članovi uredništva ne mogu biti osobe:

- 1) koje ne uživaju politička i građanska prava;
- 2) koje su bile rukovodioci ili istaknuti članovi u ustaškim, četničkim, ljotićevskim organizacijama, u organizacijama bijele i plave garde i drugim fašističkim organizacijama i grupama u zemlji i inozemstvu kao i osobe koje su surađivale s neprijateljima i njihovim domaćim pomagačima;
- 3) koje su bile izdavači, urednici, suradnici i pisci fašističkih i profašističkih knjiga, novina i drugih tiskanih stvari;
- 4) koje su za vrijeme rata bili izdavači, urednici, suradnici ili pisci knjiga, novina i drugih tiskanih stvari koje su raspirivale nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju ili su pomagale vanjskom neprijatelju Jugoslavije;
- 5) koje su se služile tiskom za širenje pornografije, vršenje ucjena i u slične nemoralne svrhe.

Da bi kontrola bila što lakša i djelotvornija, zakonom se obvezuju sve tiskare da mjerodavnom javnom tužiocu dostave po tri primjerka svega što izađe iz tiska, i to prije raspačavanja. Obvezno je navesti mjesto izdavanja, mjesto i godinu tiskanja, naziv tiskare i imena izdavača. Javni tužilac u hitnim slučajevima može izreći privremenu zabranu koju mora dostaviti uredniku sporne publikacije i okružnom mjerodavnom sudu. Sud mora zakazati raspravu u roku od 24 sata i nakon saslušanja svjedoka potvrditi ili poništiti zabranu. Rješenje o zabrani mora točno označiti mjesta radi kojih se zabrana izriče.

Unaprijed su zabranjene i sve knjige, novine i druge tiskovine koje izazivaju širenje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje, koje pozivaju građane na pobunu ili nasilno rušenje ustavnog poretka Demokratske Federativne Jugoslavije, koje sadrže uvrede protiv prijateljskih zemalja, pomažu djelovanju vanjskih neprijatelja ili pozivaju na neispunjavanje vojnih dužnosti. Zabranjuju se i sve publikacije koje šire lažne vijesti što ugrožavaju državne interese, kao i one koje sadrže uvrede i klevete vrhovnih saveznih i zemaljskih predstavničkih tijela Demokratske Federativne Jugoslavije. Za objavljivanje službenih i vojnih tajni odgovorne osobe kaznit će se oduzimanjem slobode od jednog mjeseca do dvije godine. Za krivično djelo klevete kazna je oduzimanje slobode do tri godine i novčana kazna.

Ako se tijelo vlasti, privatna ili pravna osoba smatra oštećenom tvrdnjom u novinama ili časopisu, ima pravo na objavljivanje ispravka ako ispravak nije dva puta duži od spornog teksta i ako nije neuljudno napisan.

Svemu što je tiskano u inozemstvu slobodan je ulazak i raspačavanje u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji bez ikakva prethodnog odobrenja. Iznimka je

ulazak i raspačavanje svih knjiga, novina i ostalih publikacija tiskanih u inozemstvu na jezicima naroda Jugoslavije ili namijenjenih njima. Za unošenje i raspačavanje takvih publikacija potrebno je prethodno odobrenje Saveznog ministarstva za informacije. Pravo na raspačavanje inozemnog tiska imaju samo domaća poduzeća koja imaju ovlaštenja Ministarstva informacija. Ona su ujedno dužna dostaviti istom ministarstvu po tri primjerka svake publikacije. Za raspačavanje zabranjenoga domaćeg i inozemnog tiska i za raspačavanje inozemnog tiska bez dozvole, odgovorni će se kazniti oduzimanjem slobode do jedne godine. Ako su autori zabranjenog teksta financirani iz inozemstva, kaznit će se zatvorom do pet godina.

Ovo je prvi zakon o tisku u Jugoslaviji nakon Drugoga svjetskog rata i njime su se pokušali predvidjeti svi mogući budući problemi, a država se pokušala maksimalno osigurati od loših posljedica slobode tiska. Isti je zakon tek neznatno izmijenjen i objavljen 12. srpnja 1946. godine kao *Zakon o potvrdi i izmjenama Zakona o štampi*.⁵ Ovim zakonom Ministarstvo informacija prestaje biti mjerodavno za odobravanje unošenja stranog tiska i za sve zabrane vezane uz njega, a to postaje Predsjednik vlade FNRJ. Ostale promjene vezane su uz promjenu naziva države u Federativna Narodna Republika Jugoslavija te uz neke krivične odredbe koje se odnose na visinu novčanih kazni.

OMLADINSKA I DJEČJA KNJIŽEVNOST

Država je smatrala da je za nju veoma važan dobar odgoj djece i omladine kao budućih stupova društva. Zbog toga je 8. travnja 1947. godine objavljen *Zakon o izdavanju i raspačavanju omladinske i dječje književnosti i štampe*.⁶ Omladinska i dječja književnost pod kontrolom je i brigom države. Omladinske knjige mogu se tiskati samo uz prethodno odobrenje ministarstva prosvjete republike na čijem se području knjiga, spis ili sl. tiskaju. Ministarstvo će pri donošenju odobrenja saslušati mišljenja stručnjaka, ali i omladinskih organizacija. Raspačavanje omladinskih i dječjih knjiga objavljenih u inozemstvu dopušteno je samo uz prethodno odobrenje Komiteta za škole i nauku Vlade FNRJ. Izdavanje i raspačavanje bez odobrenja, kaznit će se novčanom kaznom ili oduzimanjem slobode do jedne godine.

Četvrti kolovoza 1948. godine u Narodnim je novinama objavljen *Pravilnik o izdavanju i raspačavanju omladinske i dječje književnosti i štampe u NRH*.⁷ Ministarstvo prosvjete NRH dosjetilo se još jednog načina kontrole koji je donosiocu saveznog zakona promakao. Prema ovom pravilniku, svi su izdavači dužni Ministarstvu prosvjete dostavljati svoje izdavačke planove dječjih i omladinskih knji-

⁵ Službeni list FNRJ 2, 56(12. srpnja 1946), 641-643.

⁶ Službeni list FNRJ 3, 29(8. travnja 1947), 328.

⁷ Narodne novine 4(110), 62(4. kolovoza 1948), 172.

ga. Kao razlog navedeno je usklađivanje rada izdavača te usklađivanje s potrebama odgoja i obrazovanja djece i omladine. Završnim člankom zabranjuje se "prodaja i raspačavanje svih izdanja omladinske i dječje književnosti izdanih za vrijeme okupacije od strane okupatora ili njegovih pomagača".

Prekretnica u razvoju države (1948.–1966.)

Razdoblje između 1948. i 1953. godine velika je prekretnica u društvenom i političkom razvoju socijalističke Jugoslavije. Staljinovo nastojanje da ostvari prevlast nad Jugoslavijom rezultiralo je u lipnju 1948. godine rezolucijom Informbiroa, koja je bila izravan napad na cjelokupnu jugoslavensku politiku. Uskoro SSSR i njegovi saveznici započinju i gospodarsku blokadu. Novonastalo je stanje vlast iskoristila za obračun s "unutarnjim neprijateljem" pa su mnogi nedužni ljudi teško kažnjavani. Iz krize u koju je država zapala, proizašla je i veća "opasnost" od pisane riječi. Iako se svim prethodnim zakonima, izmjenama, dopunama i pravilima vlast osigurala od pojave nepoželjnih knjiga, ipak je i dalje razmišljala o uvođenju novih mjera cenzure.

NAREDBA O OBAVEZKOM DOSTAVLJANJU ŠTAMPANIH STVARI BIBLIOGRAFSKOM INSTITUTU FNRJ⁸

Naredba o obaveznom dostavljanju štampanih stvari Bibliografskom institutu FNRJ objavljena je 31. prosinca 1949. godine. Svako izdavačko poduzeće od 1. siječnja 1950. mora dostavljati Bibliografskom institutu FNRJ u Beogradu po jedan primjerak svega što izađe iz tiska. Primjerak se mora dostaviti odmah nakon izlaska iz tiska, a prije raspačavanja u točno onakvu stanju u kakvu će se raspačavati. Ako neko djelo izlazi na više jezika, na različitim pismima ili u više izdanja, primjerak će se dostavljati posebno za svako izdanje. Svako izdavačko i tiskarsko poduzeće dostavlja će Bibliografskom institutu FNRJ posljednjeg dana u mjesecu točan popis tiskanih djela.

Naredba je djelomično izmijenjena 8. srpnja 1953., kada umjesto nje stupa na snagu *Uredba o obaveznom dostavljanju štampanih stvari*.⁹ Uz obveze prema Bibliografskom institutu FNRJ, sada su posebno navedene i obveze prema nacionalnim knjižnicama. Sedam obveznih primjeraka dostavlja se središnjoj knjižnici republike na čijem se području tiskarsko poduzeće nalazi. Knjižnica zadržava dva primjerka, a ostalih pet šalje središnjim knjižnicama ostalih republika. Obvezni primjerci moraju biti ispravni i u onakvu stanju u kakvu će se raspačavati. Izdavačka poduzeća dužna su dopustiti predstavniku Bibliografskog instituta ili središnje republičke knjižnice uvid u evidenciju izdanih publikacija da bi se ustanovilo postupa li se prema odredbama ove uredbe.

PRVI ZAKON O IZDAVAČKIM PODUZEĆIMA

Nakon Staljinove smrti 1953. godine, odnosi s SSSR-om razvijaju se u pozitivnom smjeru. Međutim, sada počinju problemi na unutrašnjem političkom planu vezani uz pojavu protivnika komunističke orijentacije u Jugoslaviji.

Šesnaesti ožujka 1955. godine objavljen je *Osnovni zakon o izdavačkim poduzećima i izdavačkim ustanovama*.¹⁰ Izdavačka poduzeća i ustanove potpuno su slobodni u izboru knjiga i ostalih publikacija koje će izdavati. Odmah nakon te odredbe, slijedi članak 6. kojim se ona djelomično negira. Prema tom su članku izdavačka poduzeća i ustanove dužni objavljivati godišnji izvještaj o publikacijama izdanim u protekloj godini, ali i program publikacija za iduću godinu. Jedini razlog toj obvezi može biti mogućnost pravodobna reagiranja na pokušaj objavljivanja publikacija koje mogu štetiti moralu i državnom poretku.

Članak 35. Zakona glasi: "U svrhu unapređivanja izdavačke djelatnosti i osiguravanja sredstava za pomaganje izdavanja naučnih, umjetničkih, stručnih i drugih djela i publikacija osniva se u narodnim republikama i autonomnim jedinicama fond za unapređivanje izdavačke djelatnosti." Budući da se sredstva fonda mogu upotrebljavati isključivo za pomaganje izdavanja publikacija koje su od interesa za prosvjetni, znanstveni i kulturni život, jasno je da će se izdavački savjeti potruditi da u njihovim godišnjim planovima bude što više takvih naslova. Izdavački savjet dužan je obrazložiti unošenje svake publikacije u program te je tako izravno odgovoran ako se na popisu publikacija pojavi naslov "štetan" za narod i državu. Program izdanja utvrđen je kada se o njemu slože izdavački i radnički savjet. Ako se godišnji izvještaj ne objavi u propisanom roku, izdavačko poduzeće kaznit će se novčanom kaznom.

Na temelju ovog zakona, u NRH je 31. srpnja 1956. godine objavljeno *Uputstvo o načinu objavljivanja godišnjeg izvještaja izdavačkih poduzeća i ustanova*.¹¹ U njemu se ponavlja obveza izdavačkih poduzeća i ustanova kako da objavljuju godišnje izvještaje. Točno se određuju datumi dokad izvještaji trebaju biti objavljeni te koje sve podatke moraju sadržavati (ime autora, naslov djela, vrsta djela, ime prevodioca, ime ilustratora, pismo, format, uvez, cijena, tiraž, imena članova izdavačkog savjeta).

Do izmjena i dopuna *Osnovnog zakona o izdavačkim poduzećima i ustanovama* došlo je 1959. godine.¹² Većih promjena nije bilo, osim nekih pojedinosti vezanih uz izdavački savjet. Posebno su navedene njegove dužnosti koje, uz sastavljanje programa izdanja, uključuju i odlučivanje o prioritetu izdavanja pojedinih djela i predlaganje, u suglasnosti s radničkim savjetom, izdanja za dotiranje iz fonda za unapređivanje izdavačke djelatnosti.

⁸ Službeni list FNRJ 5, 109(31. prosinca 1949), 1531–1532.

⁹ Službeni list FNRJ 9, 27(8. srpnja 1953), 264–265.

¹⁰ Službeni list FNRJ 11, 11(16. ožujka 1955), 139–144.

¹¹ Narodne novine 12(118), 41(31. srpnja 1956), 131.

¹² Službeni list FNRJ 15, 44(4. studenoga 1959), 1029–1034.

NOVI ZAKON O ŠTAMPI

Deveti studenoga 1960. objavljen je *Zakon o štampi i drugim oblicima informacija*.¹³ To je dotad najopširniji zakon vezan uz tisak i objavljivanje informacija. Kao i u prethodnim zakonima, i u ovom su očite neke proturječnosti. Članak 1. glasi: "Radi ostvarivanja demokratskih prava građana, jačanja uloge javnog mnijenja u društvenom životu i što potpunijeg obavještanja javnosti o događajima i pojavama iz svih oblasti života u zemlji i inozemstvu, zajamčuje se sloboda štampe i drugih oblika informacija." Posebno se ističe da u državi "ne postoji cenzura štampe i drugih oblika informacija", a ipak se zabranjuje raspačavanje tiskovina putem kojih se čine krivična djela protiv naroda i države; remeti javni red i mir; objavljuje vojna tajna; raspiruje agresija ili remete dobri međunarodni odnosi. Zabranjene su i publikacije kojima se nanosi povreda časti naroda, njihovih predstavničkih tijela ili Predsjednika Republike; kojima se vrijeđa moral ili nanosi šteta odgoju djece i omladine.

Razmjena informacija između Jugoslavije i drugih zemalja je slobodna, ali se može ograničiti radi zaštite nezavisnosti, sigurnosti i slobodnog razvitka zemlje, poštovanja slobode i prava čovjeka, javnog reda i morala i radi razvijanja međunarodne suradnje u duhu Povelje Ujedinjenih naroda. Zabranjeno je bez posebnog odobrenja izdavati tiskovine ako se financijska sredstva osiguravaju iz inozemstva.

U ovom je zakonu detaljnije objašnjen postupak donošenja privremene zabrane od strane javnog tužioca i sudske zabrane. U sudskoj zabrani raspačavanja moraju se naznačiti dijelovi zbog kojih je izrečena zabrana. Rješenjem o zabrani sud naređuje pretres i oduzimanje svih primjeraka publikacije, pa čak i matrice i sličnih sredstava upotrijebljenih za umnožavanje. Sud će odlučiti hoće li se oduzeti predmeti uništiti ili predati nekoj ustanovi.

Novine moraju imati odgovornog urednika koji odgovara za sve informacije objavljene u novinama. Odgovorni je urednik dužan objaviti odgovor pojedinca, ustanove ili organizacije koja se osjeća povrijeđena informacijom objavljenom u tim novinama. Postoje i slučajevi u kojima se odgovor ne mora objaviti, na primjer ako bi objavljivanje odgovora prouzrokovalo zabranu raspačavanja novina.

Unošenje stranog tiska u zemlju slobodno je, osim ako je namijenjen građanima Jugoslavije ili tiskan na jezicima jugoslavenskih naroda. U tom je slučaju potrebna posebna dozvola Državnog sekretarijata za unutrašnje poslove.

Zakonom se posebno određuju pravila za objavljivanje informacija na radiju, televiziji i filmu. U vezi sa zabranama emitiranja emisija i filmova primjenjuju se odredbe o zabrani tiskovina.

Godine 1965. vlasti su ponovno razmatrale sve dotad objavljene zakone o tisku i izdavaštvu. Peti travnja objavljen je *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona*

¹³ Službeni list FNRJ 16, 45(9. studenoga 1960), 814–826.

*o štampi i drugim oblicima informiranja*¹⁴ i *Zakon o izmjenama i dopunama Osnovnog zakona o izdavačkim poduzećima i ustanovama*,¹⁵ ali izmjene nisu vezane uz cenzuru. Istog je dana objavljen i *Osnovni zakon o dostavljanju štampanih stvari određenim ustanovama*.¹⁶ Taj se zakon bitno ne razlikuje od *Uredbe o obaveznom dostavljanju štampanih stvari* iz 1953. godine. Ostaje obveza dostavljanja primjeraka Jugoslavenskom bibliografskom institutu i središnjim republičkim knjižnicama, a dodaje se i obveza dostavljanja izvještaja o radu posljednjeg dana u mjesecu istim ustanovama. Tiskovine povjerljive prirode izuzimaju se od obveznog dostavljanja, ali je organizacija koja je izdala nalog za tiskanje dužna sačuvati dva primjerka.

Vrijeme demokratskoga nacionalnog pokreta u Hrvatskoj

SPREČAVANJE ZLOUPOTREBE TISKA

Kraj 60-ih i početak 70-ih godina najburnije je političko razdoblje u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata. Razvija se demokratski nacionalni pokret pod nazivom *Hrvatsko proljeće*. Godine 1967. Upravni odbor Matice hrvatske formulirao je znamenitu *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika*, koju je CKH ubrzo osudio. Počinju okupljanja i demonstracije. U državi i inozemstvu počinju izlaziti knjige i časopisi koji podržavaju ideje pokreta. Država se ponovno našla pred bujicom tiskanih riječi, koju je trebalo pod svaku cijenu obuzdati.

Devetnaesti travnja 1973. objavljen je *Zakon o sprečavanju zloupotrebe slobode tiska i drugih oblika informiranja*,¹⁷ koji se oslanja na važeći *Zakon o tisku* iz 1960. godine. Ponovno su navedeni sadržaji koji se ne smiju objavljivati, a ponovljene su i ovlasti okružnoga javnog tužioca. Novost je da i građani i organizacije mogu dati inicijativu za izricanje privremene zabrane. Za oduzimanje zabranjene publikacije i pretres autorova stana i službenih prostorija uredništva, više se ne mora čekati sudsko rješenje, već ovlašteno tijelo za unutrašnje poslove u republici odmah mora postupiti po nalogu javnog tužioca. Tko protivno zabrani ipak raspačava tiskovine, daje emisije na radiju ili televiziji ili prikazuje film, bit će kažnjen zatvorom. Novi zakon donesen je 1976. godine,¹⁸ a promjene u tekstu odnose se na visine novčanih kazni (zbog inflacije).

INOZEMNI TISAK

U vrijeme političkih previranja u Hrvatskoj, velik je problem bio unošenje inozemnih sredstava javnog informiranja. Domaći su autori često u inozemstvu ti-

¹⁴ Službeni list SFRJ 21, 15(5. travnja 1965), 645.

¹⁵ Službeni list SFRJ 21, 15(5. travnja 1965), 651–653.

¹⁶ Službeni list SFRJ 21, 15(5. travnja 1965), 653–654.

¹⁷ Službeni list SFRJ 29, 22(19. travnja 1973), 745–747.

¹⁸ Službeni list SFRJ 32, 58(31. prosinca 1976), 1829–1831.

skali knjige za koje su znali da bi u zemlji bile zabranjene. Još su veći problem bile periodičke publikacije u kojima su se sve češće pojavljivali tekstovi koje domaće čitateljstvo, prema mišljenju države, nije smjelo čitati. Drugi kolovoza 1974. godine objavljen je *Zakon o unošenju i raspačavanju inozemnih sredstava masovnog komuniciranja i o inozemnoj informativnoj djelatnosti u Jugoslaviji*.¹⁹ Komuniciranje s inozemstvom upotrebom sredstava javnog informiranja slobodno je, a zloupotreba te slobode povlači odgovornost predviđenu *Zakonom o sprečavanju zloupotrebe slobode tiska* iz 1973. godine. Unošenje inozemnih tiskovina u Jugoslaviju slobodno je, osim ako je njihov sadržaj namijenjen narodu Jugoslavije. U tom je slučaju potrebna dozvola. Zabranjeno je unošenje i raspačavanje inozemnog tiska kojim se narušavaju društveno uređenje, podržava agresija, remete međunarodni odnosi, vrijeđa čast pojedinaca ili nanosi šteta odgoju omladine. Iznimno državna tijela, znanstvene i arhivske ustanove mogu radi proučavanja u okviru svoje djelatnosti unijeti u Jugoslaviju inozemno tiskano djelo koje ima zabranjen sadržaj i to samo ako dobiju dozvolu koju, po slobodnoj procjeni, daje Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove.

Nadzor nad radom inozemnih informativnih ustanova obavlja ovlašteno tijelo, a te su ustanove dužne do kraja ožujka dostaviti Saveznom komitetu za informiranje godišnji izvještaj o radu.

Razdoblje od 1980. do 1990. godine

ZAKON O JAVNOM INFORMIRANJU

Šesnaesti ožujka 1982. u Hrvatskoj je objavljen *Zakon o javnom informiranju*.²⁰ Vrijeme je to nakon Titove smrti kada je međunarodni i politički položaj zemlje bio nesiguran pa je trebalo više paziti na ono što se piše i čita. Javno je informiranje, prema zakonu, slobodno. Djelatnost javnog informiranja od posebnog je društvenog interesa i njime se mora ostvarivati redovno, pravodobno, objektivno, istinito i pristupačno informiranje. Javna glasila i druga sredstva javnog informiranja samostalan su i odgovoran čimbenik u sustavu socijalističkog samoupravljanja, a svojim su djelovanjem dužna potpomagati jačanje samoupravljačke uloge radnog čovjeka. Posebno je istaknuto da ne postoji cenzura javnih glasila, ali su i ponovno navedeni svi slučajevi u kojima se ne smije koristiti sloboda javnog informiranja (rušenje državnog uređenja, narušavanje morala i sl).

Glavni i odgovorni urednik javnog glasila imenuje radnički savjet, a njegovo ime mora biti naznačeno u svakom javnom glasilu. Radni ljudi i građani, organizacije i druge pravne osobe imaju pravo na objavljivanje mišljenja u javnom glasilu ako je ono od interesa za javnost.

¹⁹ Službeni list SFRJ 30, 39(2. kolovoza 1974), 1290–1300.

²⁰ Narodne novine 38(144), 11(16. ožujka 1982), 182–191.

ZAKON O IZDAVAČKOJ DJELATNOSTI

Dvanaesti srpnja 1983. objavljen je u Hrvatskoj novi *Zakon o izdavačkoj djelatnosti*²¹ kojim je prestao vrijediti zakon iz 1965. godine. Ovaj se zakon razlikuje od svih dosadašnjih. Dosad se problemu pristupalo s negativne strane, ističući isključivo zabrane i kazne. Gotovo se u svakom zakonu doslovno ponavljalo koji su sadržaji zabranjeni. U novom je zakonu puno više pažnje posvećeno publikacijama koje se smiju izdavati i raspačavati. To su "društveno korisne i vrijedne knjige" čiju je prodaju važno poticati. "Izdavačka je djelatnost od posebnog društvenog interesa." Državi je jasno da knjige mogu štetiti, ali i znatno koristiti njezinu ugledu i položaju. U tom smislu posebno su istaknuti zadaci izdavačke djelatnosti. Izdavačka djelatnost mora pridonositi:

- 1) da društveno vrijedne knjige budu pristupačne svim radnim ljudima i građanima, djeci i omladini;
- 2) zadovoljavanju kulturnih i obrazovnih potreba;
- 3) formiranju slobodne, kritičke i humane ličnosti u cilju daljeg razvoja samoupravnih socijalističkih odnosa;
- 4) razvoju kulturnih, znanstvenih, odgojnih i obrazovnih djelatnosti;
- 5) povezivanju naroda i narodnosti i međunarodnoj suradnji;
- 6) poticanju društvenog i ekonomskog razvoja.

Cijelo je jedno poglavlje posvećeno društveno vrijednim publikacijama. Postoji poseban program takvih publikacija koji utvrđuje Republička samoupravna interesna zajednica kulture. Program se dostavlja sredstvima javnog informiranja. Radi povoljnih uvjeta za izdavanje, zaključuje se društveni ugovor o knjizi. U njemu se mora voditi računa o osiguravanju dostupnosti knjige kao javnog kulturnog dobra svima, a to uključuje porezne olakšice građanima pri kupnji društveno vrijednih publikacija. Društveni ugovor osigurava i povoljne materijalne uvjete stvaranja takvih publikacija, kao i istraživanje društvenih potreba za knjigom. Veliku važnost ima i poboljšanje položaja knjižnično-informacijske djelatnosti. Izdavači će dobiti društvena sredstva i olakšice za izdavanje nekih knjiga i razumljivo je da će njima dati prednost pri izdavanju. Zakonodavac se pobrinuo i da točno definira koje su to društveno vrijedne i korisne publikacije. To su djela od temeljne vrijednosti za kulturu, znanost i umjetnost; djela koja šire marksističku misao, afirmiraju socijalističku samoupravnu demokraciju, njeguju tekovine NOB-a i socijalističke revolucije; udžbenici za obrazovanje; sabrana djela domaćih književnika, marksističkih teoretičara i revolucionara; prevedena djela važna za znanost; djela koja s marksističkog stajališta valoriziraju kulturnu baštinu; enciklopedije; leksikografska i slična djela. Uloga izdavačkog savjeta nije se promijenila. On ima najveću odgovornost, donosi plan za iduću godinu, predlaže naslove koji će se uvrstiti u program društveno vrijednih knjiga i način na koji će se dobivena sredstva

²¹ Narodne novine 39(145), 28(12. srpnja 1983), 425–432.

upotrebljavati. Nije dovoljno samo unaprijed objaviti plan daljnjeg rada, već Republičkoj samoupravnoj interesnoj zajednici kulture treba dostaviti prijedlog plana koji će također biti objavljen u sredstvima javnog obavješćivanja.

Ovaj zakon samo na prvi pogled djeluje liberalnije zbog toga što ne ističe zabrane. Ipak, on ne umanjuje mjere preventivne cenzure koje su u Jugoslaviji uvijek postojale.

U studenome 1987. godine objavljen je *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o unošenju i raspačavanju inozemnih sredstava masovnog informiranja*,²² kojim je dotadašnji zakon neznatno izmijenjen (uglavnom promjene visine novčanih kazni).

Razdoblje nakon demokratskih promjena

Početak 1990. godine u znaku je predizborne kampanje za prve poslijeratne višestranačke izbore. Stranka na vlasti svjesna je svog položaja i nastoji ga što više popraviti. Dana 24. veljače 1990. donesen je *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o javnom informiranju*,²³ koji se odnosi na zakone iz 1982. i 1987. godine. Iz zakona su izbrisane neke ideološke oznake.

U svibnju 1990. godine održani su prvi višestranački izbori u Hrvatskoj. Na vlasti je nova stranka koja prvu odredbu vezanu uz tisak donosi u Ustavu Republike Hrvatske objavljenom 22. prosinca 1990. godine.²⁴ Članak 38. Ustava glasi: "Jamči se sloboda mišljenja i izražavanja misli. Sloboda izražavanja misli obuhvaća osobito slobodu tiska i drugih sredstava priopćavanja, slobodu govora i javnog nastupa i slobodno osnivanje svih ustanova javnog priopćavanja. Zabranjuje se cenzura. Novinari imaju pravo na slobodu izvještavanja i pristupa informaciji. Jamči se pravo na ispravak svakom kome je javnom viješću povrijeđeno Ustavom utvrđeno pravo."

Osmi listopada 1996. godine donesen je novi *Zakon o javnom priopćavanju*.²⁵ U njemu se utvrđuju načela slobode tiska i drugih sredstava javnog priopćavanja. Ističe se pravo novinara na slobodu izvještavanja i pristupa informaciji. Utvrđuje se odgovornost za objavljene informacije. Nakladnik je dužan naknaditi štetu, materijalnu ili nematerijalnu, nastalu objavljivanjem neistinite informacije i objaviti ispravak takve informacije. Jedina konkretna zabrana u ovom zakonu odnosi se na javno izlaganje tiskovina s naslovnica pornografskog sadržaja, osim u posebnim prodavaonicama.

Nakon demokratskih promjena preventivna cenzura više ne postoji, tiskanje je slobodno, a raspačavanje ne podliježe prethodnom odobrenju vlasti. I dalje po-

stoji mogućnost sprečavanja raspačavanja tiskanog djela, ali tek nakon što se pojavi u prometu i samo po odluci suda u zakonom određenim slučajevima (npr. povreda autorskih prava i sl.).

U *Zakonu o knjižnicama*²⁶ iz 1997. godine navedene su obveze dostavljanja obveznih primjeraka Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. Devet primjeraka svake tiskovine mora se dostaviti u roku od 30 dana po izlasku iz tiska (ne prije raspačavanja kao što je bila obveza u zakonima prije 1990. godine). Posljednjeg dana u mjesecu nakladnici moraju Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici dostaviti mjesečni izvještaj.

Neizostavno treba spomenuti i *Kazneni zakon*²⁷ iz 1997. godine. U Glavi jedanaestoj navedena su kaznena djela protiv slobode i prava čovjeka i građanina. Tko uskrati ili ograniči slobodu govora ili javnog nastupa, osnivanje ustanova javnog priopćavanja i slobodu tiska kaznit će se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine. Istom kaznom kaznit će se i svatko tko naredi ili provodi cenzuru ili tko novinaru uskrati ili ograniči pristup informaciji, uskrati mu ili ograniči slobodu izvještavanja, osim ako se radi o državnoj, vojnoj ili službenoj tajni. Posebno su navedene kazne za povredu prava na okupljanje i javni prosvjed, koji su u skladu sa zakonom, kazne za povredu prava na udruživanje, povredu slobode vjere itd.

Primjeri zabranjivanih publikacija

Od samog početka postojanja jugoslavenske države, brojne su se publikacije zabranjivale, a bilo je i drastičnijih mjera cenzure. Mnoge su se knjige uklanjale iz knjižara i knjižnica; knjižničari su pismeno, a češće usmeno, upozoravani kako moraju srediti knjižni fond, koje se knjige moraju izbaciti, a koje nabaviti. Bilo je i javnih spaljivanja knjiga, ali država se pobrinula da o tome ne ostavi pisanih svjedočanstava. U ovom odlomku bit će prikazane neke od tih zabrana kao ilustracija prije spomenutih zakona. Također će se navesti podaci o eventualnom postojanju tih publikacija u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. Zabranjene knjige tiskane u tadašnjoj Jugoslaviji nalaze se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici zbog toga što je u svakom zakonu od 1945. godine nadalje istaknuta obveza slanja određenog broja svega što se tiska nacionalnim knjižnicama. Zbog cenzure u zemlji, sve se više počinje objavljivati u inozemstvu. Često je zabranjivano unošenje i raspačavanje iseljeničke literature. Pretraživanjem fonda naše nacionalne knjižnice uočava se da je osoblje knjižnice ipak pronalazilo načine da nabavi neke od zabranjenih knjiga.

Jedna od prvih zabrana odnosila se na knjigu *Jasenovac* autora Đorđa Miliše, tiskanu u Zagrebu 1946. godine. Autor je u vlastitoj nakladi tiskao knjigu uspome-

²² Službeni list SFRJ 43, 74(14. studeni 1987), 1746.

²³ Narodne novine 46(152), 8(24. veljače 1990), 91-92.

²⁴ Narodne novine 46(152), 56(22. prosinca 1990), 1237-1248.

²⁵ Narodne novine 52(158), 83(8. listopada 1996), 3237-3244.

²⁶ Narodne novine 53(159), 105(13. listopada 1997), 3403-3409.

²⁷ Narodne novine 53(159), 110(21. listopada 1997), 3461.

na na zatočeništvo u logoru. Neki od bivših logoraša pobunili su se optuživši pisca da je bio u dobrim odnosima s ustašama. Knjiga je zabranjena.²⁸ Ta knjiga postoji u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici pod naslovom *U mučilištu – paklu Jasenovca* i s 1945. godinom kao godinom izdavanja. Godine 1946. zabranjena je i knjiga *Tužim Janka Matka*. I ona postoji u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, a postoje i izdanja iz 1971. i 1975. godine koja nisu zabranjena što dokazuje da su se s vremenom kriteriji mijenjali. Zabranjena su i sva djela Mile Budaka.²⁹

Nakon 1948. godine počinju se zabranjivati publikacije tiskane u inozemstvu. Zbog sukoba Jugoslavije s SSSR-om, zabrane su se u početku najviše odnosile na publikacije čiji sadržaj je vezan uz SSSR. Godine 1952. zabranjeno je unošenje i raspačavanje knjige *Sklavenarbeit in Russland*.³⁰

Kao što je vidljivo iz svih donesenih zakona, država je posebnu pažnju posvećivala brizi za omladinu. Dana 25. studenoga 1952. zabranjena je knjiga stihova *Đerdan*, tada sedamnaestogodišnjeg Josipa Stošića. U obrazloženju zabrane stoji da Stošićevi stihovi mogu negativno djelovati na omladinu jer "predstavljaju dekadentne oblike književnog izražavanja strane socijalističkom duhu i stvarnosti zemlje u kojoj su izdani", a "većina pjesama predstavlja besmisleno nizanje riječi, a neke i povredu morala".³¹ Knjiga je u fondu Nacionalne i sveučilišne knjižnice.

Dokaz da je država budno pazila na unošenje svega što se tiska u inozemstvu, zabrana je unošenja i raspačavanja poštanske marke s likom Alojzija Stepinca i zemljopisne karte s natpisom *Croatia i Antemurale Christianitatis Pope Leo X 1519* iz 1954. godine.³²

Godine 1957. zabranjeno je unošenje i raspačavanje knjige *The New Class – An Analysis of the Communist System* Milovana Đilasa, izdane u New Yorku.³³ Međutim, kao što je vidljivo iz kataloga Nacionalne i sveučilišne knjižnice, ista je knjiga objavljena i u Münchenu na njemačkom jeziku (1963. i 1976. godine), u New Yorku na ruskom jeziku (1957. godine), u Buenos Airesu 1957. godine, u Londonu na engleskom jeziku (1957. i 1966. godine), a postoji i jedan primjerak na hrvatskom jeziku, kojem u podacima o impresumu stoje oznake s. l. i s. n. Službeno je zabranjeno samo ono izdanje iz New Yorka. Knjižnica je zaista poštovala zabranu pa tog izdanja nema u njezinu fondu, ali je zato nabavila sva druga izdanja. Slično se dogodilo i s još nekim djelima istog autora.

²⁸ Donat, Branimir. Crni dossier. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske : Globus, 1992. Str. 46-48.

²⁹ Grbelja, Josip. Cenzura u hrvatskom novinstvu : 1945.-1990. Zagreb : Naklada Jurčić, 1998. Str. 190.

³⁰ Službeni list FNRJ 8, 32(1952), 629.

³¹ Donat, str. 50-52.

³² Službeni list FNRJ 10, 1(3. siječnja 1954), 26.

³³ Službeni list FNRJ 13, 37(29. kolovoza 1957), 693.

Godine 1958. sve se češće zabranjuje unošenje i raspačavanje serijskih publikacija tiskanih u inozemstvu. Zabrane su se najčešće odnosile samo na pojedine brojeve, ali nikada nije točno naznačeno zbog kojeg se teksta zabrana donosi. Jedna od prvih takvih zabrana odnosi se na broj časopisa *Life* od 17. ožujka 1958. godine.³⁴ Nema smisla dalje navoditi svaku pojedinu zabranu unošenja strane periodičke publikacije jer ih u pojedinim godinama ima i više od stotinu. Dovoljno je samo spomenuti neke od zabranjivanih časopisa: *Times*, *Paris Match*, *New York Times*, *Daily Telegraph*, *Stern*, *Corriere della sera*, *Der Spiegel*, *The Guardian*, *Il Piccolo*, *Financial Times* i brojni drugi.

Godine 1963. zabranjena je knjiga *Čangi* Zagrepčanina Alojza Majetića, objavljena u Novom Sadu. Sukladno važećem zakonu, knjigu je zabranio novosadski Okružni sud na prijedlog javnog tužilaštva zbog toga što knjiga prikazuje mladu generaciju u pogrešnom svjetlu, nepristojna je zbog vulgarna rječnika, a pojedini pasusi izazivaju osjećaj stida.³⁵ Osim primjerka iz 1963., u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici postoje i primjerci iz 1980. i 1985. Oni nisu bili zabranjeni. Osim što je prošlo dvadesetak godina između prvog i ponovnog objavljivanja, zanimljivo je i to da su ta dva kasnija izdanja iz Zagreba.

Godine 1967. javno je tužilaštvo u Zagrebu podignulo optužnicu protiv Ivana Čuka, urednika vjerskog časopisa *Glasnik sv. Antuna Padovanskoga*, zbog zloupotrebe vjere i Crkve u političke svrhe.³⁶

Godine 1968. pokrenut je i prekršajni postupak protiv trinaestorice studenata i profesora Zagrebačkog sveučilišta jer su u vrijeme studentskih nemira izdavali proglase bez potrebnih oznaka iz čl. 19. *Zakona o štampi* (podaci o autoru, izdavaču i tiskari, vrijeme i mjesto izdavanja), a nisu ni dostavili obvezni primjerak javnom tužiocu.³⁷

Iste su godine ukorom kažnjeni msgr. Franjo Kuharić i Nadbiskupski duhovni stol. Oni su se ogriješili o čl. 48. *Osnovnog zakona o izdavačkim poduzećima i izdavačkim ustanovama* jer su u tekstu koji služi vjerskoj nastavi u *Malom koncilu* opisivani suvremeni politički događaji.³⁸

Godine 1968., zabranjeno je unošenje knjige *Stepinac govori* Eugena Beluhana Kostelića.³⁹ U zabrani se navodi precizno da je knjiga tiskana 1967. godine na srpskohrvatskom jeziku u izdanju Tiskare samostana, Apartado 7 Gandia (Valenzia) i Hrvatske tiskare, Apartado 1523, Valenzia, España. Zanimljivo je da u bibliografskom opisu primjerka koji ima Nacionalna i sveučilišna knjižnica stoje sasvim neodređeni podaci (Valencija, s. n., 1967).

³⁴ Službeni list FNRJ 14, 12(17. ožujka 1958), 289.

³⁵ Donat, str. 34.

³⁶ Grbelja, str. 147.

³⁷ Grbelja, str. 147.

³⁸ Grbelja, str. 148.

³⁹ Službeni list SFRJ 24, 52(17. prosinca 1968), 1332.

Godine 1969. zabranjena je Đilasova knjiga *The Unperfect Society Beyond the New Class*.⁴⁰ U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici postoji zabranjeno izdanje iz New Yorka kao i izdanje na njemačkom jeziku iz Züricha (1969. godine) i izdanje na francuskom (s. l., 1969.).

Sedamdesetih godina zbog političke situacije naglo raste broj zabrana raznih publikacija.

Godine 1970. Sekretarijat javne sigurnosti Zagreba donio je rješenje o zabrani rada Udruženja zajednice samostalnih pisaca TIN zbog toga što se ne bavi samo kulturno-umjetničkim radom kao što piše u pravilniku, nego i političkim. Zajednica se u svom glasilu *Hrvatski književni list* upušta u političke rasprave i kritike. Ustanovljeno je i da su hrvatski emigranti slali novčanu pomoć listu, a ne pretplatu. Predsjednik udruženja tada je bio Zlatko Tomičić. Uskoro su zabranjene brojne njegove pjesme (*Kralj Hrvata, Pjesma hrvatskog prognanika* i dr), autor je uhićen i osuđen na pet godina zatvora i zabranu javne djelatnosti.⁴¹

U svibnju 1970. godine zabranjeno je unošenje i raspačavanje lista *Croatia*, hrvatskog informativnoga tjednika koji je izlazio u Berlinu.⁴² Nacionalna i sveučilišna knjižnica ne posjeduje originalni primjerak časopisa, ali postoji fotokopija.

Godine 1971. trebao je biti tiskan roman *Samostan* Joze Laušića. Radnici tiskare samoinicijativno su odlučili ne tiskati knjigu jer "ne odgovara našim političkim interesima i idejno je sumnjiva".⁴³ Knjiga je ipak tiskana u izdanju Nakladnog zavoda Matice hrvatske 1973. godine.

U lipnju 1972. godine zabranjena je pjesma *Kad izgovorim tvoje ime* Željka Sabola jer izaziva nacionalnu netrpeljivost i neistinito prikazuje političke prilike u zemlji.⁴⁴

Godine 1973. u Sisku je tiskan roman Ivana Dragojevića *R 2* koji je zabranjen jer autor "na neistinit i bestidni način opisuje društveno političko stanje u Dubrovniku neposredno nakon oslobođenja, prikazujući kako organi OZN-e nevine građane muče, zlostavljaju, ubijaju i vrijeđaju njihovo ljudsko dostojanstvo".⁴⁵ Knjiga je uništena, a autor osuđen na zatvor. Dokaz da ni ovaj put cenzura nije bila djelotvorna, postojanje je jednog primjerka u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. Primjerak je izdan 1978. godine u Mainzu i Frankfurtu.

Godine 1975. zabranjeno je unošenje i raspačavanje knjige *Alojzije Štepinac* Aleksa Benigara.⁴⁶ Ipak, jedan primjerak te knjige postoji u Nacionalnoj i

sveučilišnoj knjižnici. Knjiga je ponovno tiskana 1993. godine i u tom je izdanju Bonaventura Duda napisao odlomak o sudbini ove knjige.

Od zabranjenih stranih knjiga, zanimljivo je spomenuti dvije zabrane iz 1976. godine koje se odnose na knjige *The Home Library Encyclopedia* i *The Golden Book Encyclopedia*. Nacionalna i sveučilišna knjižnica ne posjeduje te knjige.

Godine 1981. objavljena je i knjiga *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*. Nakon višemjesečne hajke po novinama knjiga se, navodno na zahtjev radničkog savjeta, povlači iz prodaje.⁴⁷

Godine 1985. zabranjeno je unošenje i raspačavanje knjige *Titovo grešno nasljeđe* Nore Beloff.⁴⁸ Nacionalna i sveučilišna knjižnica ne posjeduje knjigu.

Godine 1989. zabranjen je Bilten HDZ-a s *Programskom deklaracijom i Statutom stranke*, 1990. godine knjiga *Jazovka* s podacima o stradanju hrvatskih civila i vojnika.⁴⁹

Svi navedeni primjeri tek su malen dio onoga što je tijekom gotovo pola stoljeća zabranjivano. Zabrane su zabilježene u arhivima i velik bi posao bio pronaći podatke o svim zabranama. I danas smo često svjedoci zabranjivanja televizijskih ili radioemisija. U toku su brojni sudski procesi protiv uredništava nekih periodičkih publikacija. Cenzura, iako ne tako stroga i detaljna kao prije 1990. godine, i dalje postoji. Brojni književnici, novinari i ljudi dobre volje svakodnevno se bore protiv nje. Otkako postoje države, postoji i cenzura. Možda je možemo ublažiti, ali je nikada nećemo potpuno riješiti.

Zaključak

Proučavajući zakone o tisku od 1945. godine, možemo izdvojiti nekoliko načina kontrole tiska. Ni jedan od njih nije tek tada izmišljen. Svi su oni već nekada u nekoj državi postojali ili još uvijek postoje.

Jedna od prvih odredaba vezana je uz dostavljanje obveznog primjerka. Uz to, postoji i obveza dostavljanja određenog broja primjeraka svake tiskovine javnom tužiocu. Svako izdavačko i tiskarsko poduzeće moralo je objavljivati izvješća o radu i planove. Publikacije tiskane u inozemstvu, a namijenjene narodi- ma Jugoslavije, morale su dobiti posebne dozvole za unošenje u zemlju. Knjige namijenjene djeci i omladini tiskale su se samo uz posebna odobrenja. Stvorena je kategorije "društveno korisnih i vrijednih knjiga" i njihovo je izdavanje financijski poticano. Donosile su se brojne zabrane pojedinačnih izdanja, autori su proganjani, a tekstovi uništavani. Ipak, cenzura nije uspjela spriječiti da se knjige ipak tiskaju i pronađu put do čitaoca. Godine 1990. ukidaju se sve zabrane iz prošloga političkog sustava. Vode se brojne javne rasprave vezane uz slobodu in-

⁴⁷ Donat, str. 104-107.

⁴⁸ Službeni list SFRJ 41, 48(15. prosinca 1985), 1397

⁴⁹ Grbelja, str. 210

⁴⁰ Službeni list SFRJ 25, 5(3. veljače 1969), 115.

⁴¹ Donat, str. 340.

⁴² Službeni list SFRJ 26, 12(17. ožujka, 1970).

⁴³ Donat, str. 73.

⁴⁴ Donat, str. 378-380.

⁴⁵ Donat, str. 89.

⁴⁶ Službeni list SFRJ 31, 48(15. studenog 1975), 1177.

formiranja i izražavanja. Postavlja se pitanje gdje je moralna granica između onoga što se smije, a što ne smije reći ili napisati. Vlasti se mijenjaju, države propadaju i nastaju nove. Sloboda tiska ostaje vječni problem o kojem će se uvijek moći raspravljati i nikada neće svi biti zadovoljni s granicama te slobode.

HANÁKOVÁ, JITKA. EDICE ČESKÉHO SAMIZDATU : 1972-1991. Praha : Národní knihovna České republiky, 1997. 368 str. ISBN 80-7050-283-5

Češka knjižničarka mr. Jitka Hanáková objavila je u Pragu 1997. godine bibliografiju pod naslovom *Edice českého samizdatu 1972-1991* (Biblioteke¹ českog samizdata 1972.-1991.) u nakladi Nacionalne knjižnice Češke Republike (Národní knihovna České republiky), a za svoga boravka u Zagrebu (studeni 1998.) održala je o toj temi dva predavanja: u KGZ – Gradskoj knjižnici za Zagrebačko knjižničarsko društvo, te na Filozofskom fakultetu u Zagrebu za studente bibliotekarstva. Uvidom u rečenu bibliografiju, sudjelovanjem na oba predavanja, te u osobnom razgovoru s mr. Hanákovom, saznala sam mnoštvo pojedinosti o kojima naša stručna javnost malo zna, a šira gotovo ništa, pa je ovaj prikaz pokušaj bilježenja i predstavljanja tih saznanja.

Pod pojmom *samizdata* u Češkoj se Republici razumijeva specifično izdavaštvo u razdoblju druge polovice 20. stoljeća, nastalo za vladavine nedemokratskog režima (u tadašnjoj državnoj tvorevini Čehoslovačkoj Socijalističkoj Republici) kada je pravo bogatstvo slobodne riječi, domaće i strane literature, bilo dostupno tek preko neslužbena, zabranjivana i kažnjiva samoizdavaštva. Ta je literatura, koju u Češkoj još nazivaju i nezavisnom (nezávislá), izvorno češka ili prevedena na češki jezik, izrasla u čitave nakladničke nizove i cjeline, umnožavana jednostavnim sredstvima poput pisaćega stroja, kseroksa, ciklostila i dr., te spačavana povjerljivo unutar intelektualnih krugova.

U totalitarnoj Čehoslovačkoj svaka je duhovna djelatnost bila pod državnom kontrolom poduprijetom djelovanjem policijskog aparata. Uključivalo je to izdavaštvo (knjige i časopisi), sredstva informiranja (novine, radio i televiziju), kazalište i film. To je konkretno značilo da je prije objavljivanja autor morao poštovati određeni postupak i dobiti urednu dozvolu kako bi uopće mogao zatražiti javnu objavu svoga djela, koja je mogla biti ostvarena jedino na od države kontrolirani način i u državnim ustanovama i medijima. Takvo je stanje, različita intenziteta, trajalo nešto više od četrdeset godina (1948.–1989.). Iznimka je razdoblje od otprilike dvanaest mjeseci, od *praškog proljeća* 1968. do proljeća 1969., u kojem je državna kontrola kulture bila nešto blaža. Upravo je ta kratka međugra liberalizma u češkoj kulturi, sa znatnije narušenom cenzurom, međa koja cijelo razdoblje represije nad kulturom, gledano iz perspektive samizdata, dijeli na dva dijela.

Prvo razdoblje, od kraja četrdesetih, bilo je razdoblje dosljedne cenzure. Zauzastavljen je sav nekomunistički dnevni tisak, kulturni časopisi (npr. Akord, Doba,

¹ Češku riječ "edice" teško je jednoznačno prevesti, jer u ovom slučaju označava nakladu i biblioteku. Zbog posebnosti českog samizdata, smislaono bolje odgovara pojam biblioteke, pa sam ga tako koristila u ovom radu.